

A SZÁHEL-ÖVEZET POLITIKAI FÖLDRAJZA

VÖRÖS ZOLTÁN

1. A Száhel-övezet politikai-földrajzi meghatározása

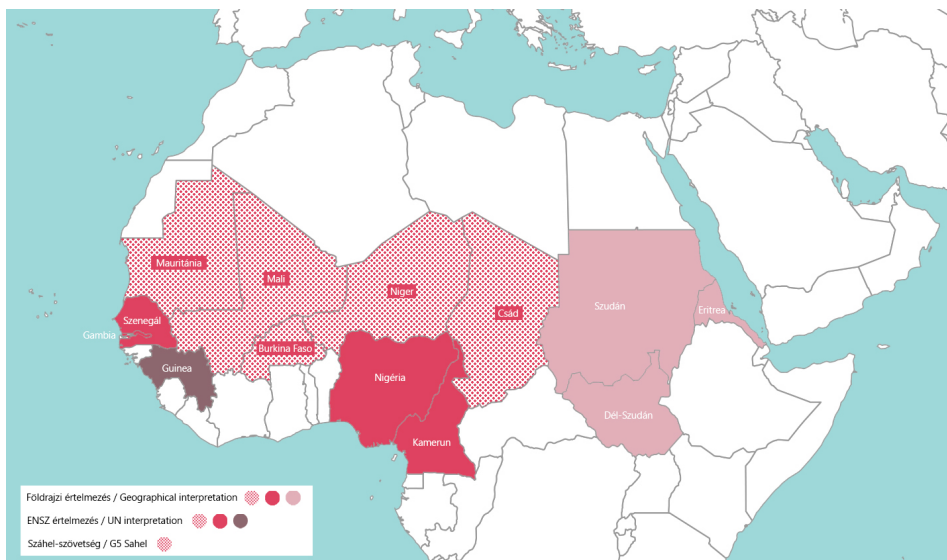
Az elmúlt időszakban, most már hosszú évekről beszélünk, felerősödött a Száhel-övezet iránti európai érdeklődés: a térség instabilitása, migrációs folyamatokban való részvétele és a francia katonai szerepvállalás a régióra irányította a politikai és a szakértői figyelmet is. A tervezett európai katonai szerepvállalás, annak meghíúsulása és az orosz paramilitáris szervezetek megjelenése a régióban zajló puccsokkal párhuzamosan pedig a geopolitikai-külpolitikai gondolkodást is átalakította, egyúttal a nemzetközi figyelem fókuszába helyezte a Száhel-övezetet.

Az övezet értelmezése ugyanakkor még tudományos körökben is viszonylag széles skálán mozog, így a régió megértéséhez, illetve a tanulmány kereteinek megadásához érdemes meghatározni, mely országokat is értjük a Száhel alatt. Egy másik tanulmányban korábban már igyekeztünk világossá tenni a különböző megközelítéseket, ezek mentén pedig elmondható, hogy maga a Száhel-övezet egy afrikai földrajzi-éghajlati dimenzió mentén létrejött régió, mely keletről nyugatra, az Atlanti óceántól a Vörös-tengerig átszeli a kontinenst. Az övezet elnevezése az arab „sāhīl” (ساحل) part, tengerpart szóból ered, de hazai földrajzi tanulmányokban megjelenik a ’perem’ értelmezés is – mindezek a kifejezések utalnak arra, hogy ez a félsivatagos terület elválasztja egymástól a Szaharát és a délebbre fekvő nedve-sebb, trópusi területeket. Ebből kifolyólag tehát ütközőzóna, mely nem csupán az éghajlati sajátosságainak köszönheti jelentőségét, az elválasztó, határ szerep ugyanis kulturális, politikai, gazdasági, etnikai és történelmi kontextusban is megfigyelhető – melyekre a tanulmány igyekszik ki is térni.

Földrajzi-éghajlati dimenzióban a természeti sajátosságok mentén többnyire széles körben definiálható az övezet, ahogyan viszont érintettük, politikai értelemben szűkebb értelmezések láttak napvilágot és az európai megközelítés is egy szűkebb értelmezést használ.

- A legszélesebb földrajzi-éghajlati értelmezés 12 országot foglal magában: Mauritánia, Szenegál, Mali, Burkina Faso, Niger, Nigéria, Csád, Szudán, Dél-Szudán, Kamerun, Gambia és Eritrea. Az értelmezés kapcsán talán érdemes megemlíteni, hogy ahogyan a Szahara húzódik délre, úgy a Száhel-övezet déli határa is lefelé tolódik, hosszabb távon akár alakítva ezen megközelítés államait.

- Az ENSZ 2013-ban megalkotott Száhel-övezetre vonatkozó integrált stratégiája (United Nations Integrated Strategy for the Sahel, UNISS, 2013) ugyanakkor csak 10 országra fókuszált, kihagyva Szudánt, Dél-Szudánt és Eritreát, de ide sorolva Guineát. Az eltérő megközelítés vélhetően abból fakad, hogy az éghajlati viszonyok mellett egyéb, a társadalmi folyamatokat jobban meghatározó tényezők, mint például a terrorizmus, humanitárius válságok, kormányzati kihívások, gazdasági problémák jobban hasonlítanak egymásra ezen 10 ország esetében. A Száhel-államok az ENSZ megközelítéseiben és stratégiában tehát: Szenegál, Gambia, Mauritánia, Guinea, Mali, Burkina Faso, Niger, Csád, Kamerun és Nigéria. Itt azt érdemes kiemelni, hogy a biztonsági helyzet kapcsán már a szudáni állapotok sem nevezhetőek olyannyira eltérőnek, de az országnak korábban is jelentős szerepe volt a regionális biztonság megteremtésében, vagy inkább leépítésében.
- És bár léteznek egyéb megközelítések is (Varga, 2022: 203-204), széles körben alkalmazott még a Száhel-szövetség 5 (G5 Száhel) államos struktúrája, mely Burkina Fasót, Csádot, Malit, Mauritániát és Nigert fedi le. Ezen megközelítés kapcsán érdemes kiemelni, hogy a szövetség az Európai Unió aktív támogatásával jött létre, mintegy jelezve, az EU ezen öt országot tekinti egy biztonsági alkomplexumként, avagy protokomplexumként. (Bak, 2020: 51) Az öt országból álló csoport 2014. február 16-án jött létre, főbb céljai (G5Sahel, 2015) a fejlődés és a biztonság feltételeinek garantálása, a lakosság életkörülményeinek javítása, a demokrácia és a jó kormányzás által alátámasztott fejlődés és biztonság összekapcsolása a kölcsönösen előnyös regionális és nemzetközi együttműködés keretein belül. (Tarrósy-Vörös, 2024)

▲ 1. ábra: A különböző Száhel-értelmezések. Forrás: Saját szerkesztés

A tanulmány ezt az öt államos modellt, felfogást fogja követni, mely egyébként a hazai értelmezéseket és a csádi katonai misszió miatt a közvélemény érdeklődését is lefedi. A tanulmány egy rövid történelmi áttekintéssel nyit, bemutatva, milyen történelmi kontextussal együtt értelmezhetőek ezen országok, majd a politikai földrajzi tér adottságai mentén az övezet államainak földrajzi, népességi, gazdasági, majd politikai dimenzióit elemezzük, értelmezve a Száhel-övezeti kontextust, hogy megértsük a kihívásokat, konfliktusokat és ezek egymásra ható jellegét.

2. Tökéletlen dekolonizáció - afrikai állam és a gyarmati múlt

A száheli államok múltjában számos közös elemet találhatunk, akár a különböző etnikai csoportokon, törzseken, akár történelmi birodalmak, mint például a Szongáj Birodalom földrajzi kiterjedésén keresztül. (Búr, 2024) Afrika ezen régiója ráadásul főszereplője volt a transzszaharai kereskedelemnek, különösen az arany, a só és a rabszolgák exportjában játszott jelentős szerepet. A mai afrikai állam megértéséhez ugyanakkor elég a gyarmatosításig visszamennünk, elsősorban azért is, mert az (afrikai) államok területe ekkor alakult ki: a versenyfutás Afrikáért az európai államok gyarmatosító vágycát jelképezte és a Berlińi Konferencia (1884–1885), valamint ezt követően számos bi- és multilaterális szerződés keretében öltött testet. Az európai hatalmak felosztották egymás között a kontinens nagy részét – és teljesen figyelmen kívül hagyták a helyi etnikai, nyelvi, kulturális és vallási különbségeket. A tanulmány keretein belül vizsgált államok területe francia gyarmati irányítás alá került, de a szélesebb értelmezés mentén a száheli területekből részesültek a britek, a németek és az olaszok is.

A figyelmen kívül hagyott sajátosságok két szempont mentén is fontosak napjaink államai kapcsán:

- Egyrészt a már említett különbségeket nem jelenítették meg a mesterségesen, a gyarmati hatalmak érdekei által definiált határok meghúzásánál – sem a tradicionális történelmi, sem az etnikai-törzsi határok nem lettek figyelembe véve. Az így létrehozott határok között számos különböző etnikai csoport kényszerült együttélésre, melyek között történelmi rivalizálás és feszültségek is fennálltak, vagy egy etnikumhoz tartozó csoportok kerültek a határ egyik, illetve másik oldalára. A régió (és a kontinens) államainak napjainkban (is) tapasztalható belső politikai és társadalmi feszültségei pedig erre a pillanatra, ezekre az egyezményekre és megállapodásokra vezethetőek vissza.
- Másrészt a gyarmatosító hatalmak nem vettek tudomást az addig működő társadalmi-politikai struktúrákról, államalakulatokról és felhalmozott tudásról – így nem is lehettek tisztában a sajátos helyi viszonyokkal, folyamatokkal és igényekkel. (Tarrósy – Vörös, 2024)

Franciaország a gazdasági érdekeit követve először igyekezett megszilárdítani a közigazgatást, igyekezett átalakítani a helyi gazdasági struktúrákat, elsősorban a gyarmattartó számára fontos exportcikkék termelésére fókuszálva. „A gyarmati állam tehát arra fókuszált – értelemszerűen –, hogy minél rövidebb idő alatt, minél

kevesebb erőforrás biztosításával a lehető legtöbbet aknázza ki a gyarmatosító ország számára a gyarmati területekből, annak természeti és humán erőforrásaiból egyaránt.” (Tarrósy – Vörös, 2024) Ez a fajta gazdasági berendezkedés a helyi közösségek számára kiszolgáltatottságot és gazdasági bizonytalanságot eredményezett, a régió sebezhetőségét növelve. A politikai struktúrák, a közigazgatás megszilárdítása pedig a francia mintában az úgynevezett „chefferie” rendszer szerint zajlott: ahelyett, hogy közvetlenül ők irányították volna a helyi lakosságot, a törzsfőnököket (chief) tették meg a gyarmati igazgatás kulcsszereplőivé – ezt a hatalomgyakorlási módszert alkalmazták a Száhel-övezet államaiban is. A helyi eliteket felhasználva saját érdekeik mentén alakították a gyarmatok életét, és elnyomták a szélesebb népeiséget vagy teljes népcsoportokat. A közigazgatás ilyen jellegű működtetése pedig a különböző etnikai, nyelvi, vallási csoportok közötti feszültségeket táplálta, illetve a helyi elitek, hatalmukat átmentve, képesek voltak fenntartani központi szerepüket és a függetlenség elérését követően is vezető szerepben maradtak.

Az államok a 20. század második felére ugyan elnyerték függetlenségüket, véget vetve a gyarmati uralomnak, de a gyarmati korszak ezen örökségei mélyen beivódtak a Száhel-övezet társadalmába, örökölték a határokat, a közigazgatási-politikai struktúrákat és a gazdasági függőséget, a gyarmattartónak való kitétséget.

- Mali gyarmati időszakában Francia Szudán majd Szudáni Köztársaság néven volt gyarmatállam, függetlenségét Szenegállal közösen Mali Föderáció néven 1960. június 20-án szerezte meg, majd Szenegál kilépésével 1960. szeptember 22-én létrejött a Mali Köztársaság. A hatalmat Modibo Keita, a Szudáni Unió – Afrikai Demokratikus Gyűlés politikusa szerezte meg, gyorsan egypárti struktúrát épített ki, hatalmának puccs vetett véget.
- Niger népszerű volt az európai hatalmak körében, a határok ennek következtében lassan alakultak ki és csak az 1930-as évekre állandósultak. Niger önállóságát 1958. december 18-án, függetlenségét 1960. augusztus 3-án nyerte el. Hamani Diori egypárti diktatúrája mintegy másfél évtizedig maradt fenn, annak egy katonai puccs vetett véget.
- Burkina Faso történelme jól jelképezi a gyarmattartónak való kitétséget: az ország mai határai az 1898. évi francia-brit egyezményvel jöttek létre, de a franciák döntése értelmében a területet az 1930-as években három francia gyarmat között osztották szét, és csak a második világháborút követően állították vissza az eredeti területét. Felső Volta néven 1958. december 11-én lett önálló állam a Francia Közösségen belül (Csizmadia, 2007: 21) és 1960. augusztus 5-én vált függetlenné Franciaországtól. A függetlenséget követően a Voltai Demokratikus Unió vezetője, az elnökké váló Maurice Yaméogo rögtön betiltott minden politikai pártot, hatalmának katonai puccs vetett véget, melyet követően ugyanakkor fennmaradt az autoriter politikai irányítás.
- Csád jelenlegi területe 1900 és 1920 között állt össze, a franciák ugyanakkor kel-lőképpen nem foglalkoztak a gyarmattal, ezt a modernizációs folyamatok hiánya is bizonyította. Csád is önálló állammá válhatott a Közösségen belül és 1960. augusztus 11-én elnyerte függetlenségét, François Tombalbaye, a Csádi Progresz-

szív Párt tagjának elnöksége alatt. Miután ez a párt csak a déli területeken volt aktív és jelentős, és Tombalbaye betiltotta a politikai pártokat, az őt megölő puccs után polgárháborús időszak következett az országban.

- Mauritánia történelme szorosan összefüggött Szenegállal, de Franciaország szempontjából egy békésebb terület volt, önállóságát a Közösségen belül 1960. július 28-án, függetlenségét pedig 1960. november 28-án nyerte el. A franciák által támogatott Moktar Ould Daddah, egy autoriter egypárti struktúrát hozott létre, mely majdnem két évtizedig fennmaradt, helyét katonai puccs után egy katonai junta vette át.

Az államok függetlensége, a dekolonizáció ugyanakkor nem volt teljes, sem tökéletes. Franciaország ugyan hozzájárult az 1950-es évek végére a Francia Közösségen belüli önállóságukhoz, majd függetlenedésüket is jóváhagyta, a dekolonizáció ugyanakkor nem ment végbe minden szektorban és a francia pénzügyi-kereskedelmi-gazdasági kontroll jelentős maradt a volt gyarmatállamok felett. Az ún. *Françafrique*, „azaz a »francia-afrikai állam«, amely a közös nyelvre, a közös monetáris rendszerre, a francia katonai jelenlétre, az afrikai országok állam- és közigazgatási rendszerében nagy számban szerepet játszó francia »kooperánsok« tevékenységére és a mindenkor francia köztársasági elnök és az afrikai országok elnökeinek bizalmas személyes kapcsolataira épült. [...] A Franciaország nyugat-afrikai »hátsóudvarának« folyamatos hatalmi-uralmi stabilitását – az esetleges szovjet behatás minden áron való kizárásával is – biztosító »Françafrique« rendszerében az anyaország és a volt gyarmatai közötti kapcsolatok valójában nem inter-etatikus kapcsolatokként, hanem az afrikai államok szuverenitását de facto zárójelbe tévő intra-etatikus kapcsolatokként működtek.” (Csizmadia, 2007: 21) Ebben a rendszerben a pénzügyi irányításon (mint például a CFA frank zóna, amely lehetővé tette Franciaország számára, hogy továbbra is irányítsa az egykori gyarmatok pénzügyi rendszerét), valamint a különböző kereskedelmi szerződéseken és egyezményeken keresztül (melyeknek köszönhetően a francia cégek és multinacionális vállalatok jelentős jelenléttel bírtak a régióban, és sokszor monopolhelyzetet élveztek, ami tovább növelte a francia gazdasági kontrollt) Franciaország továbbra is jelentős befolyással rendelkezett a Száhel-övezet államai felett.

Összességében elmondható a gyarmati hagyatékról szólva, hogy a gyarmati örökség feldolgozása és a posztkolonizációs kihívások

Az államok a 20. század második felére ugyan elnyerték függetlenségüket, véget vetve a gyarmati uralomnak, de a gyarmati korszak ezen örökségei mélyen beivódtak a Száhel-övezet társadalmába, örökölték a határokat, a közigazgatási-politikai struktúrákat és a gazdasági függőséget, a gyarmattartónak való kitettséget.

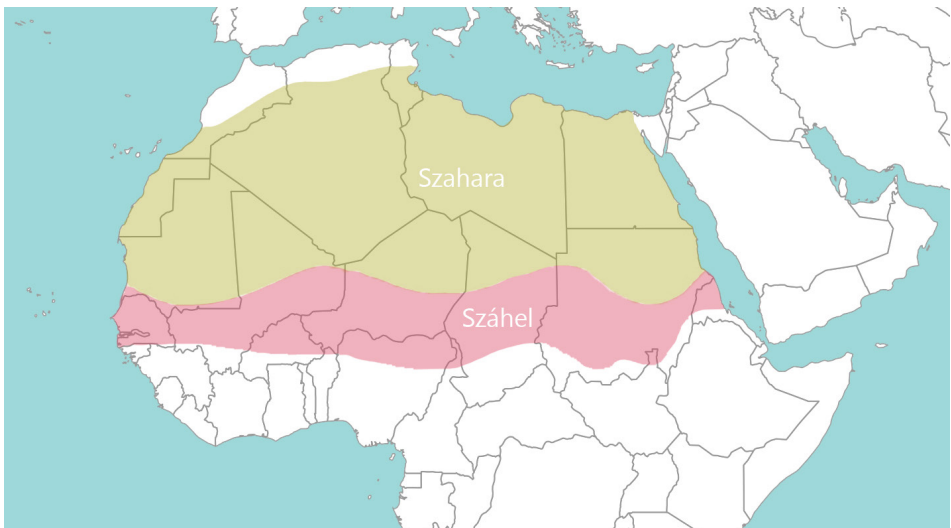
kezelése sokat emlegetett igények ugyan, de nem feltétlenül reális helyzetértékelést támasztanak alá: a gyarmati örökség nem feldolgozást igényel, hanem annak felfogását és megértését, hogy a Száhel-övezet államai a gyarmatosítás által létrehozott és megteremtett entitások. Az államok mai helyzete, a szélsőséges szegénység, az élelmiszer-bizonytalanság, a konfliktusok nem a gyarmati múlt feldolgozatlanágából fakadnak, hanem magából a gyarmati múltból, lényegében az állam létezéséből. És ez a teher, melyet a történelem pakol ezen övezet országainak vállára.

3. Földrajzi sajátosságok

Ahogy az a bevezetőben már érintettük, az övezet elnevezése földrajzi fogalom, egy olyan félsivatagos területre utal, mely elválasztja egymástól a Szaharát és az övezettől délre fekvő nedvesebb, trópusi területeket. Ebből is kifolyólag viszont ezek a földrajzi határok folyamatosan mozognak, alakulnak és a szárazság, valamint az elsivatagosodás miatt nem csak a Szahara *vándorol, terjed* déli irányba, de ezzel párhuzamosan a Száhel-övezet is délre tolódik. Ennek is köszönhető, hogy az övezetet érintő politikai felfogások sokszínűek és egymástól eltérőek lehetnek, viszonylag széles értelmezési lehetőségeket hagyva.

A földrajzi Száhel tehát keresztben átszeli a kontinentet, az Atlanti-óceántól keletre haladva a Vörös-tengerig, lefedve nyugat-, közép- és kelet-afrikai területeket is, sőt Szudánon keresztül lényegében Észak-Afrikát is érintve.

A földrajzi terület nagysága miatt némiképp az éghajlati jellemzők is különbözőek: a régiót félsivatagos övezetként definiálhatjuk, mely átmenetet jelent a sivatag és a füves puszta között, az évi csapadékmennyiségben ugyanakkor tapasztalhatunk eltéréseket. Az éves átlagos csapadékmennyiség a délen tapasztalható több mint 800 mm-ről 200 mm-re csökken északon (Biasutti, 2019: 2), de az elmúlt évtizedekben

▲ 2. ábra: A Száhel-övezet. Forrás: Saját szerkesztés

számos esőzési anomália volt megfigyelhető az amúgy is vízhiányos térségben az övezetre jellemző éghajlati viszonyok mellett: a csapadékos időszak júliustól szeptemberig tart, az októbertől júniusig tartó időszakot pedig a szárazság jellemzi. Az anomáliák közé sorolható egyrészt, hogy az éves mennyiség nagy része a csapadékos időszak második felében esik, ezek a szélsőséges esőzések városi árvizeket okoznak, károsítják az ivóvízellátó rendszereket, és elpusztítják a termőföldet, annak felső rétegét, nem segítve a szárazság okozta problémákat. (Biasutti, 2019: 2) Másrészt megfigyelhetünk a szokottnál is szárazabb időszakokat, ilyen volt az 1960-as évek vége és 1970-es évek eleje, valamint az 1980-as, illetve a 2010-es évek eleje.

A régióban a csapadék mennyisége vagy hiánya, valamint az esős évszakon belüli eloszlása és az extrém hőmérséklet az, ami meghatározza a mezőgazdaság, és ezáltal az ország gazdaságának sikerét vagy kudarcát. Az éghajlati sajátosságok mellett ugyanakkor az emberi tényezők és a társadalmi folyamatok is szerepet játszanak a helyzet drasztikus romlásában: a csapadékhiány mellett a termőföldekre nehezedő nyomás növeli az elsivatagosodás mértékét. A Száhel-övezet területeinek mintegy 80%-a szenved a túltermesztés, a legelők túllegeltetése, az öntözött szántóföldek helytelen kezelése és az erdőirtás miatt. Ez utóbbi folyamat egy összetett, a társadalmi viszonyokból nem kiemelhető tendencia: a magas energiaárak miatt a fára az otthoni létfenntartás (főzés, fűtés) miatt van szükség. Burton már az 1990-es évek végén felhívta a figyelmet, hogy a Szahara déli terjedése a sivataghoz közel eső legelőterületek 90, a szántóföldek 85%-át érintette. (Burton, 1998)

Mint látni fogjuk, a tendencia azért is aggasztó, mert ezen államokban a mezőgazdaságnak relatíve nagy súlya van a gazdaságon belül (Csádban a GDP több mint a fele származik a mezőgazdaságból, de Maliban és Nigerben is 40% felett áll ez a mutató – lásd: 3. táblázat), így a legelő- és termőterületek zsugorodása a térség gazdasági prosperitását veszélyezteti, nem beszélve az éhínségről.

A helyzetet tovább nehezíti, hogy maga a mezőgazdaság, annak eszközei és infrastruktúrája nincs felkészítve a szárazságra, az ún. eső által öntözött mezőgazdaságot elsősorban a természetes csapadék táplálja, öntözés nélkül. A Száhel-övezetben megművelt területek 95%-a áll ilyen művelés alatt. (Burton, 1998)

Burton kiemelte, hogy a régióban a „hagyományos nomád pásztorkodás jól alkalmazkodott a rendszertelen és bizonytalan csapadékhöz. Általában az északi övezetet az állattenyésztésre, a csapadékosabb déli területeket pedig az élelmiszer-növények termesztésére használták. A nomád pásztorok szezonális vándorlással követték az esőzéseket, míg a déli földművelők különféle szárazságtűrő növényeket, például cirkot és kölest termesztettek. A földek pihentetését hosszú (akár öt évig tartó) paragon hagyott időszakok biztosították. A pásztorok és a földművesek között cserekereskedelmi rendszer működött, amely hús- és gabonacserét jelentett.” (Burton, 1998)

Ez a rendszer omlott össze a 20. század végére – elsősorban az említett időszakok szárazságai hívták fel a figyelmet a problémára: a Száhel-övezetben 1973-ban 100 ezer ember vesztette életét az aszály miatt, a szarvasmarhák 25%-a elpusztult vagy levágták. Mauritániában az állatállomány 80%-kal csökkent; 1991-ben 4,28 millió ember szenvedett az éhínségtől az övezetben. (Burton, 1998)

De nem csupán a szárazság jelentette a kihívást:

- Az övezet mezőgazdasága egyrészt az 1950-es, 1960-as évekig tapasztalt éghajlat mentén épült fel, mely csapadékosabb volt, mint a későbbi évtizedek.
- Elképesztő mértékű népességnövekedésről beszélhetünk az övezet államai kapcsán, mely nem csupán az ellátandó emberek létszámának növekedését, hanem a korábban nem használt, pihentetett vagy legeltetésre használt földek természetbe való bevonását is jelentette, degradálva a földek minőségét.
- Fontos a múlt kapcsán kiemelni, hogy a hagyományos nomád életmódot is jelentő gazdaságot a gyarmati uralom alatt a határok meghúzásával sok térségben ellehetetlenítették, a gyarmati kormányzatok pedig felléptek a nomád életmóddal szemben, hogy kontroll alatt tarthassák a lakosságot.
- A gyarmati időszakban a gyarmattartó érdekei mentén, export céljából alakították a mezőgazdasági termelést, így a hagyományos termények helyét átvette pl. a gyapot. Ez pedig kiszorította a hagyományos munkamegosztásától amúgy is megfosztott gazdaság fontos terményeit a földekről.
- A konfliktusos időszakok mind a földek, mind az állomány bizonyos részének a pusztulását is jelentették.
- A kormányzatok nem rendelkeztek megfelelő stratégiákkal akár a földek és állatok védelmére, akár a szárazság elleni fellépésre.

Mindezek együtt tehát azt eredményezik, hogy a mezőgazdaság nem képes a megváltozó éghajlati körülmények között ellátni a népességet. Ez a változás a következő években is folytatódni fog: a csökkenő csapadékmennyiség miatt további szárazság várható, a növekvő népesség miatt túlhasznált földek pedig ennek következtében még gyorsabban erodálódnak, elősegítve a sivatagosodást.

A tanulmány konklúziójában kitérünk még a helyzet megoldásának a nehézségeire. Annyit azonban ki kell emelni, hogy az éghajlati változások, a csapadékmennyiség csökkenése nem a helyi viszonyok következménye: az elmúlt években világhosszá vált, hogy mindezen folyamatok a globális károsanyag-kibocsátás következményei: Afrikában a monszunokat és a trópusi esőket bizonyítottan délebbre tolta az európai és észak-amerikai légszennyezés. (Rotstain-Lohmann, 2002)

4. Politikai dimenzió – gyenge államok

A térség államiségét vizsgáló, az állami funkcionalitással foglalkozó tanulmányunkban részletesen foglalkoztunk a Száhel-övezet államainak politikai berendezkedésével, a demokratikus átalakulások nehézségeivel és a gyenge államok jellegzetességeivel. (Tarrósy – Vörös, 2024) Az látható, hogy a térség országai sohasem jutottak el a demokratikus konszolidációig, megragadtak az átmenet folyamatában (Rustow, 1970: 355-363) –, de kiemelendő, hogy már a demokratizálódás előfeltételei sem álltak fenn – és itt érdemes visszakanyarodni a történelmi előzményekhez és a gyarmatosítás időszakához. A gyarmati korszak mélyen beivódott a Száhel-övezet társadalmába, örökölték a határokat és a közigazgatási-politikai struktúrákat. Az előfeltételek, akár az objektív (a társadalmi és gazdasági fejlődés meghatározott foka), akár a szubjektív

feltételek (a sajátos körülmények, a történelmi, külpolitikai helyzet, ill. az átmenet közreműködői, az elitek szerepe) nem segítették a demokratizálódást. Benkes is kiemelte, hogy az időszak „akkulturációs folyamatot indított el, a hagyományos viszonyokat megbontotta.[...] Az idegen uralmat követő függetlenség birtokában [pedig] újabb degradációs folyamatok indultak meg [... többek között] a korrupt, nepotista uralmi rendszerek működése akadályozta a belső kohézió létrejöttét.” (Benkes, 2009: 32-33) Rustow, némiképp árnyalva a társadalmi fejlettség, a gazdasági prosperitás elvárt szintjét, ill. a körülményeket, mindössze egy előfeltételt nevezett meg: a nemzeti egység kérdését. (Rustow, 1970: 350-352)

Bármelyik előfeltételt is vesszük alapul, a Száhel-övezet államai (és szélesebb értelemben az afrikai államok) nem rendelkeztek azokkal.

Mint láttuk, a társadalmi törésvonalak, a társadalom általános állapota nem állt készen a demokratikus átmenetre, ezt elég mindössze egyetlen adattal, az írni és olvasni tudók arányával alátámasztani. Ez a mutató alapfeltétele az állammal szembeni bizalom újjáépítésének és szükséges a demokratikus struktúrák kiépítéséhez, a hatékony tájékoztatás, kommunikáció és párbeszéd ugyanis csak így lehet sikeres, s így lehet egyedül politikai részvételtől is beszélni. A helyzet azonban drámai: Mauritánia (a térségi átlaghoz képest) „jobb” mutatói mellett ugyanis a 15 éven felüli állampolgárok 26-46%-a képes írni és olvasni, a nemi szempontú bontás pedig még tovább árnyalja ezen társadalmak helyzetét. (1. táblázat)

Nem állt készen a gazdaság sem, mint arra kitértünk már, a dependencia és a kontroll fennmaradt, a gyarmati időszak monokulturális gazdálkodása pedig amúgy sem segítette ezen államok gazdasági előrelépését.

„A szubjektív elemek, körülmények sem voltak adottak, a geopolitikai történések elfordították a nemzetközi figyelmet a kontinensről, az elitek [pedig] nem voltak érdekeltek a plurális megközelítésekben, a politikai versengésben és a hatalom átengedésében, melyet a gyarmati múlt, a gyarmati időszakból örökölt állami struktúrák is támogattak.” (Tarrósy – Vörös, 2024)

És végül hiányzott a nemzeti egység, nem létezett homogén etnikai alap – ezt nem segítette sem az államok létrehozása a meghúzott határokon belül, nem segítette az amúgy is heterogén népesség és nem segítette a gyarmati uralom sem, amely kifejezetten ezen egység ellen lépett fel. (Schraeder, 2020: 67-73)

	Burkina Faso	Csád	Mali	Mauritánia	Niger
Írni-olvasni tudók aránya 15 éves kor felett (2021)	teljes népesség 46%; férfiak 54,5%; nők 37,8%	teljes népesség 26,8%; férfiak 35,4%; nők 18,2%	teljes népesség 35,5%; férfiak 46,2%; nők 25,7%	teljes népesség 67%; férfiak 71,8%; nők 62,2%	teljes népesség 37,3%; férfiak 45,8%; nők 29%

▲ 1. táblázat: Írni-olvasni tudók aránya 15 éves kor felett. Forrás: World Factbook, 2024

Mindezen feltételek mellett tehát nem meglepő, hogy az 1960-as években bekövetkezett függetlenedést egypárti struktúrák, autoriter politikai rendszerek, majd katonai puccsok követték, melyeket a Száhel-övezetben tovább terhelte a már említett *Françafrique* rendszere és Franciaország háttérben meghúzódó jelenléte.

A politikai dimenzió mentén nem érdemes az egyes államok sajátos politikai rendszereit, pártjait, puccsokat végrehajtó katonai szervezeteit külön-külön részletezni, hisz sok esetben valóban azonos kihívásokról és problémákról van szó, érdemes ugyanakkor kiemelni ezeket a közös elemeket. A Száhel-övezet kapcsán az alábbi kihívásokról szükséges beszélni: államberendezkedés, az elit és a társadalom kapcsolata, az ebből fakadó állami problémák, valamint a társadalmi feszültségek, kiemelten a terrorizmus kérdésköre.

4.1. Államberendezkedés, az elit és a társadalom kapcsolata

A politikai struktúrák elemzését a történelmi rész végén már kiemelt folyamatokkal érdemes kezdeni és az elmúlt évek történéseivel keretbe zárni: mind az öt vizsgált állam esetében megtörtént a fellépés a plurális politikai berendezkedéssel szemben, mind az öt államban véres, avagy békésebb puccsok vetettek véget a függetlenség során létrejött politikai struktúráknak. Az elmúlt években pedig a Száhel-övezet vált az ún. puccsövezetté is: Maliban és Csádban 2021-ben, Burkina Fasóban 2022-ben, Nigerben pedig 2023-ban zajlott le katonai hatalomátvétel, puccs, vagy ezek kísérlete. A köztes időben katonai tábornokok, politikai pártok vezetői igyekeztek megoldást találni a kihívásokra – vagy egyszerűen csak igyekeztek megőrizni hatalmukat további hatalomátvételi kísérletek vagy események mellett. Az államok politikatörténete ugyanakkor nem ennyire egyenes vonalú. A 20. század második feléhez képest történtek változások, melyek a puccsok mentén is jól lekövethetőek.

Érdemes az elitek viselkedésével és a társadalommal való kapcsolataival kezdeni a vizsgálódást – mely egy jelentős tényező volt a demokratizálódási folyamatok kudarcában és a puccsok gyakoriságában.

A függetlenség elnyerését követően a Száhel-övezet államaiban az újonnan kialakuló politikai és/vagy katonai elit (mely sok esetben már a gyarmati évek során is bírta Franciaország támogatását) gyorsan konszolidálta hatalmát, és többnyire saját gazdasági és politikai érdekeit helyezte előtérbe a nemzeti érdekekkel szemben. Ennek folyományaként a szélesebb társadalom szerepe és helyzete marginalizálódott, az elit nem volt képes vagy nem volt hajlandó foglalkozni a lakosság alapvető problémáival, mint a szegénység, az élelmiszer-bizonytalanság vagy az etnikai feszültségek. Bayart szerint az afrikai politikai elit gyakran a „politikai patrimonializmus” rendszereit alakította ki (Bayart, 1993), melyet Benkes neopatrimonializmusnak nevezett (Benkes, 2009), ahol a személyes kapcsolatok és a klientelizmus mint rendszerszervező alaplogika (Hyden, 2006: 79) fontosabbá váltak, mint a formális intézmények.

A Száhel-övezet államai esetében (is) ez a rendszer azt eredményezte, hogy a politikai hatalom egy szűk elitcsoport kezében koncentrált, amely a gazdasági erőforrásokat és az állami intézményeket saját hatalmának megerősítésére és

megtartására használta fel. Ezek a helyzetek ugyanakkor, a már taglalt gazdasági problémák miatt is, instabilitást szültek, mivel a hatalomra vágyó rivális csoportok, szereplők gyakran fegyveres erőszakot, puccsot alkalmaztak, hogy átvegyék az uralmat. Collier és Sambanis is rámutattak, hogy ezen (nem feltétlen csak Száhel-övezetbeli, de afrikai, gyarmati uralom alól függetlenedő) államok számára a gazdasági fejletlenség és az erőforrások szűkössége szintén hozzájárult a politikai instabilitáshoz (Collier, 2007; Sambanis, 2001). Az eliteknek nem sikerült gazdasági fejlődést elérni, helyette inkább a meglévő erőforrások elosztásával és újraelosztásával próbálták megőrizni hatalmukat. Ez a gazdasági stagnálás és a korrupció tovább mélyítette a társadalmi feszültségeket, és a lakosság elégedetlensége gyakran fordult erőszakba – ezen a ponton ugyanakkor megint érdemes a gazdasági problémák tágabb kontextusát is kiemelni: „A független afrikai államok önálló szereplőként jelentek meg a nemzetközi térben és interakcióik során »természetes érés« folyamán nőttek fel, azonban a volt gyarmatosítók a nemzetközi politikai térben erősebb szereplőként és államexportőrként a saját gazdasági érdekeik szempontját figyelembe véve tudták befolyásolni az afrikai államok sorsát.” (Illés, 2017: 37-38)

Az elit és a társadalom kapcsolata tehát gyenge maradt, mivel az elitek nem látták el megfelelően a kormányzati funkciókat, és nem akartak, vagy, ahogy az előbb láttuk, nem tudtak (*lásd I. táblázat*) érdemi párbeszédet folytatni a lakossággal. A demokrácia és a pluralizmus (ha voltak is ilyen időszakok) csak látszólagos volt, hiszen a választások gyakran manipuláltak voltak, és a politikai ellenzékét elnyomták. Ahogyan ezt már kiemeltük, „ha tartottak is választásokat, azokat nem követték a demokrácia további alapvető feltételei. Itt érdemes kitérni arra a kritikai megközelítésre, mely már a választások megtartását és annak a demokrácia jeleként történő elkönnyvelését kérdőjelezi meg. Flint és Taylor a 20. század második felében és különösen a bipoláris világ felbomlását követően kialakult demokráciák, demokratikus átmenetek kapcsán voltak kritikusak, megjegyezve, hogy sok szegényebb, fejlődő országban a választások nem tekinthetők demokratikusnak, ugyanis a politikai és alkotmányos rendszerben nem valósulnak meg a fékek és egyensúlyokhoz hasonló korlátok, ellehetlenítve a politikus(ok) túlhatalmi elképzeléseit. [...] A helyzet leírásához talán a mímelt demokrácia (vagy akár látszat demokrácia) kifejezés illik a legjobban, amelyben a választások megtartásra kerülnek ugyan, de ott messze nem a népakarat érvényesül, tekintve, hogy számos párt, jelölt és szervezet hátrányban indul, vagy részt sem vehetnek a választáson, adott esetben a választás napján lehetetlenítik el a bizonyos pártokra leadott szavazatokat – esetleg olyan helyzetet teremtenek a választásokon, ahol a szavazók élete is veszélyben lehet –, csökkentve ezáltal a választási hajlandóságot.” (Tarrósy – Vörös, 2024)

A demokrácia intézményei ezekben az államokban tehát gyengék, kiépítetlenek voltak, illetve folyamatosan gyengültek, és egyre inkább a katonai és politikai elit hatalmi játszmái uralták a közéletet. A bizonytalanság, a sokszor ismétlődő puccsok és az állampolgárok helyzetének változatlansága, valamint az elitek viselkedése tovább erodálták a bizalmat a demokratikus intézményekben, az állampolgárok nagy része kirekesztve érezte magát a politikai folyamatokból, és gyakran nem bíztak a

politikai vezetésben. Az állam legitimitása így fokozatosan csökkent, ami növelte a társadalmi elégedetlenséget és a politikai erőszakra való hajlandóságot. Mindez lényegében egy ördögi körbe taszította az államokat: egy esetleges puccs állandóan ott lebegett az elitek feje felett, melyek így rövid távú hatalmi célokat követtek. Ez a helyzet nem tette lehetővé, hogy átgondolt reformok, konszenzusos politikai rendszerek, struktúra-váltások valósuljanak meg.

Végül, a belső politikai dinamikák és a már említett volt gyarmattartó, Franciaország szerepe mellett az egyéb külső tényezőkre és szereplőkre is ki kell térni. A politikai és gazdasági beavatkozások, a nemzetközi segítségnyújtás gyakran szelektív és feltételes jellege, valamint a globális biztonsági és gazdasági trendek mind hozzájárultak a régió instabilitásához. Az elitek gyakran külső támogatásra támaszkodtak

hatalmuk megszilárdítása érdekében, ami tovább gyengítette a belső demokratikus folyamatokat és sokszor ez a külső támogatás is egyoldalú, illetve hibás volt: a donorállamok évtizedeken keresztül erőltették „a nyugati fejlődési modell szerinti építkezés[*t*] és a nyugati fejlesztési módszertanok átvételé[*t*]”. (Tarrósy, 2009: 15)

Ahogy Búr fogalmaz, az állam „tartós válságban van Afrikában”, az öröklött strukturális gyengeségek mellett az elitek uralkodása és dominanciája, a politikai instabilitás és a külső, nemzetközi körülmények miatt az állami szolgáltatások nagyon korán hatékonyságukat veszítették, „sok helyütt lényegében meg is szűntek”, a szubszaharai afrikai államok „megszűntek szolgáltatni polgáraik számára.” (Búr, 2009: 84)

4.2. Szükségszerű következmény: gyenge államok

Az ilyen jellegű problémák miatt is, számos afrikai állam működésének leírására már az 1990-es években létrejöttek a „gyenge állam”, „államkudarc” vagy „bukott állam” kifejezések. (Rotberg, 2003; Búr, 2009: 75) Az ilyen államok csak korlátozottan, vagy csak bizonyos térségekben képesek biztonságot nyújtani, a biztonság hiánya miatt nem képesek a szabályok és normák betartatására, hiányoznak a jogállamisági keretek és olyan, az állam által nyújtott szolgáltatások is csak részlegesen biztosítottak, mint az oktatás, az egészségügy, az infrastruktúra.

A gyenge államokhoz szorosan kapcsolódik ugyanakkor az állampolgárok kiszolgáltatottsága. A társadalmi részben már vizsgált problémák mellett az államok nem megfelelő működése, instabilitása magában hordozza, illetve generálja humán

Mindez lényegében egy ördögi körbe taszította az államokat: egy esetleges puccs állandóan ott lebegett az elitek feje felett, melyek így rövid távú hatalmi célokat követtek. Ez a helyzet nem tette lehetővé, hogy átgondolt reformok, konszenzusos politikai rendszerek, struktúra-váltások valósuljanak meg.

bizonytalanságok sorát, így az élelmiszerbiztonságot, a vízhez való hozzáférést, a szanitációt, a biztonságos lakhatás kérdéskörét, avagy az alapvető emberi jogok kérdéseit, mindezek pedig szélsőséges erőszakszervezetek tevékenységét, a terrorizmus terjedését teszik lehetővé. Ide kapcsolódik a kormányozatlan terek elmélete (Clunan-Trinkunas, 2010) is, miután az állam nem képes feladatait elvégezni, és kiemelten nem képes alapvető funkcióját, a biztonság garantálását ellátni: ez teret ad a bűnözésnek, az erőszaknak (Rotberg, 2004: 6) és az erőszakszervezeteknek, melyek ezen régiók lakosainak felkínálják a „biztonság” lehetőségét.

4.3. Társadalmi feszültségek, terrorizmus

Az IUCTS 2023-as, Száhellel foglalkozó biztonsági jelentése kiemelte, hogy a térségben kialakult egy olyan ív, *bizonytalansági zóna* (Alexander-Wallace, 2023), mely az egymásba kapcsolódó humán bizonytalanságok mentén interdependens módon összekötött – és ez a zóna nem áll meg a vizsgált öt országnál, de lefedi a földrajzi értelemben vett Száhel-övezetet (*lásd I. ábra*). Az övezet államai számára tehát a társadalmi feszültségek jelentős destabilizáló tényezőként jelentkeztek az elmúlt évtizedekben, különösen a gyenge állami struktúrák és az elit dominanciája miatt, de nem segítették a folyamatokat az éghajlati sajátosságok, klimatikus viszonyok sem. Egyrészt a marginalizált közösségek, amelyek nem részesültek megfelelő állami szolgáltatásokban, gyakran keresnek alternatív forrásokat és támogatást, amelyeket leginkább a szélsőséges csoportok kínálnak (Clapham, 1998), de az érintett szervezetek, csoportok az – állam által nem biztosított – biztonság garantálása miatt is nyerhetnek társadalmi támogatást, főleg ott, ahol az állami jelenlét gyenge vagy teljesen hiányzik. (Ibid.) Kilcullen szerint a gyenge államok és a kormányozatlan területek ideális környezetet biztosítanak a lázadó és terrorista csoportok számára, hogy megszilárdítsák jelenlétüket és kiterjesszék hatalmukat (Kilcullen, 2009). Reno szintén rámutatott arra, hogy a gyenge államok esetében, ahol az állami intézmények nem képesek fenntartani a rendet és a stabilitást, a fegyveres csoportok gyakran kihasználják a vákuumot, és saját uralmukat kiterjesztik a helyi lakosság fölött (Reno, 2011).

Az elmúlt évtizedekben a Száhel-övezetben számos szélsőséges csoport, mint például az Iszlám Mágreb al-Kaida (AQIM) és a Boko Haram használta ki a régió társadalmi feszültségeit és a gyenge államokat, és napjainkra elmondhatjuk, hogy az övezeten belül a terrorizmus mindennapos jelenléte az AQIM-hoz köthető, mely a globális terrorhálózat részeként nem csupán a helyi konfliktusokat fokozza vagy éppen alakítja ki, de a regionális biztonságra nézve is súlyos fenyegetést jelent – elsősorban a külső támogatók és ezáltal megjelenő külső érdekek által.

Az AQIM „a különböző tuareg csoportokkal szimbiózisban tevékenykedik, kihasználva az állam nélküli nép marginalizáltságát és a tuaregek szembenállását az általuk lakott területeken osztozó államokkal.” (Búr, 2015: 160) Ahogy Varga is kiemeli, „az AQIM stratégiája kihasználja a kormányzatok gyengeségét, és bár a nagyobb városokban, jelentősebb központokban végrehajt különböző terrorcselekményeket (katonai vagy kormányzati célpontok elleni robbantások, emberrablások

stb.), a periférikus területeken egész más módszert követ. Hosszú távú céljai eléréséhez előnyt kovácsol abból, hogy a félre eső területeken a kormányzat nem képes jelen lenni, így ezeken a részekben igyekeznek pozitív kapcsolatokat kialakítani, támogatókat szerezni és integrálódni a társadalomba. Ennek megvalósítását egyrészt házasságok útján teszi, másrészt pedig megélhetést biztosít az ott élők számára különböző csempész feladatokban, vagy magában a szervezetben vállalt munkák révén. Az AQIM ezen felül védelmet ígér a lakosság számára vélt vagy valós ellenségeik, így más törzsek és a kormányzat ellen is. Azáltal, hogy a helyi közösségekbe és a gazdaságba épül be a szervezet, jelentősen csökkenti a kormányzat lehetőségeit a terrorizmus ellenes harc során, hiszen az ott lakók számára sokszor reális alternatívát jelentenek a kormányzati erővel szemben.” (Varga, 2016: 78-79)

A terrorizmus elleni harc hatékonysága nagyban függ attól, hogy az államok képesek-e megerősíteni belső struktúráikat és megfelelő módon kezelni a társadalmi feszültségeket – mely ugyanakkor politikai stabilitást hozna, amely egyik feltétele a gazdasági prosperitásnak, lehetővé téve a politikailag *nehéz* döntések meghozatalát is. A probléma felismerése mentén jött létre a G5 Száhel, olyan külső támogatókkal, mint például az Európai Unió, „hogy egy új regionális biztonsági protokomplexumot [hozzanak] létre. Mivel a politikai szándék az államfők részéről megvan a katonai együttműködésen felüli más területeken való kooperációra is [...] így helytállóbb a multinacionális együttműködés helyett egy már létező regionális protokomplexumként említeni az államcsoportot.” (Bak, 2020: 51)

5. Népeség az övezetben – törésvonalak

A bevezetésben már említett problémák, a gyarmati határvonalak meghúzása és az etnikai határok figyelmen kívül hagyása mellett a nagy ütemű népeség növekedés és a fiatalok demográfiai túlsúlya (youth bulges) okoz társadalmi feszültségeket a régió államaiban.

Egyrészt az övezet államai etnikailag és nyelvileg is sokszínűek, ami nem segíti a társadalmi és nemzeti egység létrehozását, ráadásul a gyarmati időszak hatalomgyakorlási módszerei, valamint (akár a gyarmati időszakot megelőző időszakokból eredő) történelmi sérelmek számos etnikai jellegű vitát hoztak létre vagy konzeráltak.

- Burkina Fasóban több mint 60 etnikai közösségről beszélhetünk, az ország hivatalos nyelve a francia, de a lakosság többsége saját nyelvét beszéli. A népeség több mint 60%-a muszlim, 20%-a római katolikus. A legfőbb etnikumok: mosszi, fulani, gurunsi, bissza és gurma.
- Csád esetében 131 nyelvi és etnikai közösségről beszélhetünk – ahogy Gondeu kiemelte, Csádban az etnikai hovatartozást a népeség nyelve alapján azonosítják. (Gondeu, 2013) Az öt vizsgált állam közül itt van még megemlíthető vallási szál, az északi lakosság muszlim, a déli protestáns és római katolikus lakossággal szemben. A legfőbb etnikumok: sara, arab, kanembu/bornu/buduma.
- Maliban kb. 100 etnikai közösségről beszélhetünk, az ország hivatalos nyelve a francia, de a lakosság többsége ún. nemzeti nyelveket beszél, a legelterjedtebb a

bambara, a lakosok több mint fele ezt beszéli. A legfőbb etnikumok: bambara, fulani.

- Mauritánia esetében mórokról és nyugat-afrikai etnikumokról beszélhetünk, az arab a hivatalos nyelv, de emellett több etnikum nyelve is nemzeti nyelv. A legfőbb etnikumok: fekete mórok, fehér mórok, fulani, bambara.
- Nigerben több mint 200 etnikai közösségről beszélhetünk, de az ország lakosságának több mint fele hausza. Az ország hivatalos nyelve a francia, de emellett 10 nemzeti nyelvet is beszélnek. A legfőbb etnikumok: hausza, szongáj, tuareg, fulani (World Factbook, 2024).

A Száhel-övezet etnikai és nyelvi sokszínűsége által létrehozott dinamikák további kihívásokat állítanak az államok elé, számos társadalmi feszültséget és potenciális törésvonalat létrehozva. A csoportok közötti múltbéli sérelmek, viták és rivalizálás pedig sokszor erőszakos eseményekhez vezetnek és vezetnek – melyet az előző alfejezetben vizsgált környezeti kihívások tovább mélyíthetnek, eskalálhatnak. A politikai hatalomhoz való hozzáférés, abból történő kizárás, továbbá a kormányzati erőforrások elosztása is egy ilyen feszültséget keltő tényező, mert az egyes csoportok úgy érezhetik, kirekesztették őket a döntéshozatalból.

A megosztottság mellett a másik súlyos kihívást a népesség hihetetlen nagy ütemű növekedése és a fiatalok demográfiai túlsúlya jelenti – mely az elmúlt években el is terelte a figyelmet az egyébként nem elhanyagolható jelentőségű etnikai rivalizálástól. A táblázatban jól látható, hogy miképpen változott a térség államainak lakosság száma 1960-hoz képest, illetve az ENSZ valószínűségi előrejelzése alapján azt is láthatjuk, hogy az évszázad végére, 2100-ra mekkora népesség prognosztizálható az adott államok számára. (2. táblázat)

	Burkina Faso	Csád	Mali	Mauritánia	Niger
Népesség (1960)	4 783 259	3 028 688	5 346 792	838 478	3 497 431
Népesség (2024)	23 042 199	19 093 595	21 990 607	4 328 040	26 342 784
Népesség előrejelzés (valószínűségi előrejelzés) (2100)	49 854 000	69 547 000	79 354 000	17 118 000	90 819 000
Népesség 15 éves kor alatt (2024)	41,6%	45,8%	46,8%	35,7%	49,5%
Népességnövekedés (2024)	2,4%	3,01%	2,9%	1,92%	3,66%
Várható élettartam (2024)	64,2	60	63,2	65,9	60,9
HDI, Emberi Fejlettségi Index (2023, 193 állam)	185.	189.	188.	164.	189.

▲ 2. táblázat: Népességi adatok. Forrás: World Factbook, 2024; World Bank, 2024; HDI, 2023.; UN, 2024

A nagy ütemű növekedés következménye a fiatalok kiemelten magas aránya és az ezáltal generált probléma (a 15 éven aluliak száma mind az öt országban a népesség nagy részét alkotja, Nigerben majdnem a felét). Mindez fontos tényező pl. a mezőgazdaságra vagy az államra nehezedő nyomás kapcsán, miközben a táblázat adataiból az is látszik, hogy a továbbra is nagy ütemű növekedés tízmilliókkal növeli a lényegében megtöbbszöröződő (sok esetben majdnem megnégyszereződő) népességet az évszázad végére – miközben az emberi fejlettségi indexen keresztül látjuk az adott államok és ezáltal az itt születő milliók helyzetét.

Ez a tényező pedig potenciálisan meg fogja határozni a régió jövőjét is. A fiatalok demográfiai túlsúlya, az ún. *youth bulges* ugyanis destabilizáló tényező lehet az adott államokban – kifejezetten akkor, ha az államok nem képesek ellátni alapvető feladataikat.

6. A gazdasági szerkezet

A gyarmati időszak politikai hatásait vizsgáló Schraeder írásában kiemelte, nyilvánvaló, hogy a gyarmati politika a független Afrika gazdasági jövőjének hátráltatásán munkálkodott: távozásukkor a korábbi gyarmatosítók gyenge, rosszul integrált, súlyosan torz gazdaságokat hagytak hátra Afrika-szerte, nagy részét a gazdaságilag fejlettebb európai államokkal való sokrétű és szívós függőségi viszonyba helyezve. (Schraeder, 2020: 67–73)

Az övezet gazdasági helyzetét tehát alapvetően határozták meg a múltbéli viszonyok, nem szabad ugyanakkor elmenni a bizonytalansági faktor és a konfliktusok mellett, melyek ellehetetlenítik a régióba irányuló befektetéseket. A gyarmati gazdaságpolitika alapvetően a gyarmattartó hatalmak gazdasági érdekeit szolgálta, az exportorientált termelést és szektorokat (gyapot, arany stb.) helyezve előtérbe, egyfajta egyoldalú függést hozott létre. A struktúra tehát nem támogatta a helyi ipar és egy diverzifikáltabb gazdaság fejlesztését, de a fejlődést az is gátolta, hogy az infrastruktúra kiépítésére sem került sor, elsősorban az exportot segítő megoldások voltak preferálva, nem segítve az országon belüli, régiók és települések közötti kereskedelmet. Ez a helyzet sok ország esetében a mai napig nem változott. Szintén gazdasági folyamatokat érintő elem az oktatás színvonala és minősége, mely alapvető fontosságú a hatékony munkaerő megeremtésében.

Az elmúlt évtizedekben nem sikerült függetlenedni a globális piaci változásoktól sem. A Száhel-övezet államai továbbra is kitétek a nemzetközi globális kereskedelmi viszonyoknak – ráadásul, a gazdasági sebezhetőség az elmúlt két évtizedben Niger kivételével valamennyi övezetbeli állam esetében nőtt. (UNDP, 2024: 33) A feldolgozóipari kapacitások képesek lennének növelni a bevételeket és csökkenteni a függőséget, de mindez nem áll rendelkezésre. A térségbeli „országok gazdaságát továbbra is az alacsony diverzifikáció jellemzi” (Kiss, 2024: 34), ráadásul „a mezőgazdasági ágazatban továbbra is gyenge a szervezethezesség, korlátozottak a magánberuházások az agrár-feldolgozásban és korlátozott a regionális integráció. A nemzeti és regionális kereskedelmet a Száhel-övezetben és általában Nyugat-Afrikában továbbra is erősen korlátozza a bizonytalan környezet, amelyet az alapvető

	Burkina Faso	Csád	Mali	Mauritánia	Niger
GDP (PPP) (USD, 2022)	48 949 mrd	25 037 mrd	48 184 mrd	25 245 mrd	33 406 mrd
GDP (PPP) rangsor	115.	151.	116.	149.	136.
GDP összetétel, származási ágazatok szerint	mezőgazdaság 31%; ipar 23,9%; szolgáltatások 44,9%	mezőgazdaság 52,3%; ipar 14,7%; szolgáltatások 33,1%	mezőgazdaság 41,8%; ipar 18,1%; szolgáltatások 40,5%	mezőgazdaság 27,8%; ipar 29,3%; szolgáltatások 42,9%	mezőgazdaság 41,6%; ipar 19,5%; szolgáltatások 38,7%
Reál GDP növekedés (2023)	2,96%	4,12%	5,24%	3,38%	2,5%
Egy főre jutó reál GDP rangor (2023)	205.	209.	206.	98.	217.
Népesség aránya a szegénységi küszöb alatt (2021)	43,2%	42,3%	44,6%	31,8%	40,8%

▲ 3. táblázat: Gazdasági adatok. Forrás: World Factbook, 2024

infrastruktúrák hiánya, a piaci információs rendszerek tökéletlensége és gyengesége, a tranzakciós költségek magas szintje, valamint a regionális kereskedelemben az elégtelen integrációhoz kapcsolódó [akadályok] jellemeznék.” (World Bank, 2022: 60)

Ahogy az a táblázatból látható, és ahogy azt a földrajzi sajátosságoknál érintettük, az övezet államainak gazdaságai erőteljesen támaszkodnak a mezőgazdaságra, miközben a szegénységi küszöb alatt élő lakosság aránya továbbra is magas. (3. táblázat) Ez a két adat azért is kapcsolódik össze, mert a szegénység a vidéki területeken gyakoribb, épp ott, ahol jobban függenek a mezőgazdaságtól. Az övezet rendelkezik mezőgazdasági potenciállal, bőséges földterületekkel, de a terméshozam-potenciál alacsony, ami a gyenge talajoknak és a kihívásokkal teli éghajlatnak tudható be. Mivel 116 millió hektár földterület termőképessége csökken, és több mint 57 millió hektáron a csökkenés korai jelei mutatkoznak, a régióra egyre nagyobb nyomás nehezedik a becsült kalóriaszükséglet kielégítése miatt (Mauritánia és Niger a legsúlyosabban érintett országok ebben a tekintetben – World Bank, 2022: 60).

Miután a mezőgazdaság ennyire domináns, a lakosság jelentős része függ a megtermelt javaktól és az állattartástól, a már említett földrajzi sajátosságok és a termőföld degradációja még komolyabb kihívásként nehezedik a régió államaira. „A Száhel-övezet gazdasági biztonsága nagyban függ a környezeti biztonságtól. Amennyiben a művelhető területek mérete csökkenő tendenciát követ, a mezőgazdaság termelése, amely a térség minden államának elsődleges megélhetését jelenti, tovább csökkenhet.” (Varga, 2016: 74)

Az elmúlt évtizedekben ugyan megfigyelhető volt egy ütemes gazdasági növekedés, de még ez is elmaradt egyéb afrikai régiók, mint például a Kelet-afrikai Közösség

növekedési ütemétől, és a növekedés ellenére az egy főre jutó GDP is kiemelkedően alacsony (Mauritániát leszámítva) nemzetközi összehasonlításban (3. táblázat), továbbá nem volt elegendő a növekedés ahhoz sem, hogy „jelentős előrelépést érjenek el a munkahelyteremtésben [vagy] a jövedelmek növelésében.” (UNDP, 2024: 34)

A gazdasági helyzetet nehezíti a Száhel ötök szintjén, hogy míg három állam az ECOWAS (Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége), addig Csád az ECCAS (Közép-afrikai Államok Gazdasági Közössége), Mauritánia pedig az AMU (Arab Maghreb Unió) tagja – miközben tehát ezek a regionális gazdasági együttműködések segítik az átfogó gazdasági megoldásokat, a G5 Száhel csoport nem rendelkezik egységes gazdasági keretrendszerrel – nem is így indult az együttműködés. Ugyanez a helyzet a tervezett monetáris övezet kapcsán is, az előbbi három állam az WAEMU (Nyugat-afrikai Gazdasági és Monetáris Unió), Csád pedig a CEMAC (Közép-afrikai Gazdasági és Monetáris Közösség) által meghatározott konvergencia-kritériumok teljesítésén dolgozik, Mauritánia pedig nem vesz részt ilyen együttműködésekben. (UNDP, 2022) Ugyanakkor látjuk, hogy a gazdasági problémák kihatással vannak az egyéb szektorokra és kihívásokra is, az esetleges közös gondolkodás, a jövőben a határok kérdésének átgondolása, a közösségen belüli lebontása ilyen, közös gazdasági döntéseket igényel.

7. Összegzés

A Száhel-övezet elemzése kapcsán azt minden bizonnyal kiemelhetjük, hogy a vizsgált dimenziók interdependens módon hatnak egymásra, a térség államainak kihívásai pedig ördögi körként befolyásolják, adott esetben eszkalálják egymást.

Kiindulópontként meg kell említeni a gyarmati időszakot, mely rányomta a bélyegét a modern államokra, területükre, népességükre, politikai és gazdasági rendszerükre, és bár a függetlenedés a 20. század második felére megvalósult, az időszak által generált realitásokat nem sikerült felülírni.

Fontos elem a politikai rendszerek gyengesége, melynek köszönhetően az államok nem képesek megvédeni állampolgáraikat, vagy ellenőrizni az állam teljes területét, egyrészt nehezítve a gazdasági rendszer működését, másrészt bizonytalanságot létrehozva az állampolgárok számára az ellenőrizetlen terekben, területeken. Az államok nem képesek hosszú távú stratégiákat és politikákat alkotni, vagy nem is érdekeltek ebben, így a bizonytalanság és az elégedetlenség fegyveres csoportok, terrorszervezetek létrehozását is elősegíti. Ezek a szervezetek pedig tovább gyengítik az államot, puccsokon, polgárháborúkon, vagy éppen csak merényleteken keresztül pedig negatívan befolyásolják a gazdasági teljesítményt és az állampolgárok mindennapjait. Az elmúlt évek fejleménye, hogy egyre jelentősebb a volt gyarmattartóval szembeni állampolgári fellépés is, az elmúlt időszak puccsai a politikai rendszer kaotikussága mellett szólt már a nemzetközi-globális viszonyokról és a múlt elutasításáról is.

A politikai viszonyokat a társadalmi realitások sem segítik, egyrészt az etnikai-nyelvi sokszínűség, másrészt a fiatalok demográfiai túlsúlya helyez nyomást az államra. Ráadásul, visszakanyarodva a gyenge államiséghez, a fiatalok magas száma, kiegészítve a munkanélküliséggel és a politikai, valamint gazdasági

marginalizációval, termékeny talajt jelent a konfliktusok és a terrorizmus számára, mely egy olyan régióban, mint a Száhel, ahol a lakosság jelentős része szegénységben, instabil körülmények között él, nem a legmegnyugtatóbb. A biztonsági kihívások mellett a gyenge államok egyéb szolgáltatások biztosítására is csak limitáltan képesek, mely egy ennyire dinamikus népességnövekedés mellett katasztrofális következményeket jelenthet. Az éhínség már a mindennapok része, de a betegségek és a vízhiány is súlyos kihívások elé állítja a régiót, humanitárius katasztrófa felé hajtva a térséget. (Marsai, 2024)

A gazdasági dimenzióban sem jobb a helyzet, megfigyelhető ugyan gazdasági növekedés, de ez nem képes ellensúlyozni a népességnövekedést vagy csökkenteni a szegénységet. A gazdaság ráadásul kitett a nemzetközi viszonyoknak és trendeknek, magán hordozza a gyarmati időszak döntéseit, a volt gyarmattartó pénzügyi kontrollja is nehezíti az önálló lépéseket, ráadásul az instabilitás, polgárháborús helyzetek negatív hatással vannak a GDP-re, az egy főre jutó GDP-re, az inflációra, továbbá a beruházásokra és befektetésekre is – nehezítve a gazdasági problémákból való kilábalást.

Mindezeket a folyamatokat az éghajlati-földrajzi viszonyok sem segítik. A mezőgazdaság túlsúlya a gazdaságon belül ugyanis azt jelenti, hogy egy alulfejlett, a természetes csapadéktól függő szektor dominál egy olyan régióban, ahol egyre kevesebb és rendszertelenebb a csapadék és folyamatosan romlik a termőföld állapota – miközben mind több és több ember ellátására lenne szükség. A gyarmati időszak óta hozott döntések nem segítették a mezőgazdaság fejlesztését és fejlődését, sőt bizonyos politikai döntések mindössze felborították azt a jól működő egyensúlyt, amely jellemezte a régiót a korábbi évszázadokban.

Kétségtelen tehát, hogy az övezet kihívásainak kezelésére pusztán politikai-gazdasági lépések nem lesznek elegendőek, hosszú távú, átfogó stratégiákra van szükség az oktatás és az egészségügy javítására, az elsivatagosodás kezelésére, a biztonság helyreállítására, a befektetések megindítására, az infrastruktúra fejlesztésére. Mindezek kapcsán azt is érdemes kiemelni, ezen lépések megtételére egyszerre szükség van, mert csak ezzel biztosítható olyan politikai akarat, mely képes lehet fenntartani önmagát ezen átalakulások közben is. Ellenkező esetben olyan gócponttá válhat a régió, amely nem csupán a humanitárius krízisekről és a segélyekre való rászorulásról, hanem a migránsokról, menekültekről és a terrorizmusról is fog szólni, olyan övezetté válhatnak az országok, melyek képesek lesznek destabilizálni szomszédos országokat, régiókat, de még a kontinensen túl található szereplőket, például az Európai Uniót is. (Marsai-Tarrósy, 2024)

A fiatalok demográfiai túlsúlya ugyanakkor pozitív hozadékká is alakítható, a globális infláció és a munkaképes korú lakosság csökkenésének időszakában bőséges humán erőforrást nyújthat a régió fejlődéséhez és a Száhel-övezet országainak globális piacokon belüli térnyeréséhez – mely az oktatásba történő befektetésekkel, békével és stabilitással, a gazdasági fejlődéssel és ezen keresztül a foglalkoztatási lehetőségek növelésével biztosítható, eltérítve a fiatal tömegeket a potenciális marginalizálódástól, és az ebből fakadó radikalizálódástól. *

Felhasznált irodalom

- Alexander, Yonah – Wallace, Don Jr. (2023): The Security Situation in the Sahel. Assessing Threats and Responses. March 2023, Inter-University Center for Terrorism Studies
- Bak, Pál (2020): A G5 Száhel afrikai regionális együttműködés tartalma, hatása a térség biztonságára és a migrációs folyamatokra. *Honvédségi Szemle – Hungarian Defence Review*, 148(1), 50–65.
- Bayart, Jean-Francois (1993): *The State in Africa: The Politics of the Belly*. New York: Longman.
- Benkes, Mihály (2009): Az afrikai államiság természete és a nemzetközi rendszer. In: Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 29–50.
- Biasutti, Michela (2019): Rainfall trends in the African Sahel: Characteristics, processes, and causes, *WIREs Climate Change*, 10(4), 1–22.
- Burton, Steve (1998): Drought in the Sahel. Geofile, No. 339. Forrás: https://www.thegeographeronline.net/uploads/2/6/6/2/26629356/sahel_drought.pdf [2024.08.24.]
- Búr, Gábor (2009): Államkudarok Afrikában. In: Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 75–91.
- Búr, Gábor (2015): Az AQIM, az iszlám Maghreb al-Kaida szervezet. In: Kiss Álmos Péter (szerk.): *Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek*. Budapest: Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely, MH GEOSZ, 154–172.
- Búr, Gábor (2024): Afrikai birodalmak a Száhel-övezetben, történeti áttekintésben. *Afrika Tanulmányok*, 8(2), 5–16.
- Clapham, Christopher (1998): *African Guerillas*. Bloomington: Indiana University Press.
- Clunan, Anne L. – Trinkunas, Harold A. (eds.): (2010): *Ungoverned Spaces: Alternatives to State Authority in an Era of Softened Sovereignty*. Stanford: Stanford University Press.
- Collier, Paul (2007): *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford: Oxford University Press.
- Collier, Paul (2009): *Wars, Guns and Votes: Democracy in Dangerous Places*. London: Bodley Head.
- Csizmadia, Sándor (2007): Nyugat-Afrika: Francia „hátsó udvar” és/vagy amerikai „előkert”? *Afrika Tanulmányok / Hungarian Journal of African Studies*, 1(1), 21–30. Forrás: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/afrikatanulmanyok/article/view/4734> [2024.08.24.]
- Flint, Colin – Taylor, Peter J. (2011): *Political Geography. World-economy, Nation-state, Locality*. New York: Routledge.
- G5Sahel (2015): *Le G5 Sahel*. G5 Sahel, Forrás: <https://www.g5sahel.org/le-g5-sahel/> [2024.06.24.]
- Gondeu, Ladiba (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. *Sahel Research Group, UF*, No. 6. Forrás: https://sahelresearch.africa.ufl.edu/wp-content/uploads/sites/170/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf [2024.08.24.]
- Gorman, Zoë – Chauzal, Grégory (2018): *Establishing a regional security architecture in the Sahel*. [online], 2018. SIPRI, Forrás: [Sipri.org](https://www.sipri.org) [2024.06.24.]
- HDI (2023): *Human Development Index*. UNDP, Forrás: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> [2024.06.24.]
- Hyden, Goran (2006): *African Politics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Illés, Zoltán (2017): *Párhuzamos államépítések Dél-Szudánban*. Doktori értekezés. Budapest, BCE Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola.
- Kilcullen, David (2009): *The Accidental Guerrilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*. Oxford: Oxford University Press.

- Kiss, Judit (2024): A Száhel társadalmi-gazdasági helyzete pusztító viharban. *Afrika Tanulmányok*, 8(2), 33–48.
- Marsai, Viktor (2024): Válságra ítélve? Humanitárius katasztrófa a Száhelben. *Máltai Tanulmányok*, 2024(2), 75–87.
- Marsai, Viktor - Tarrósy, István (2024): Magyarország és a Száhel a 21. században. *Afrika Tanulmányok*, 18(2), 71–83.
- Reno, William (2011): *Warfare in Independent Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rotberg, Robert I. (2003): *State Failures and State Weakness in a Time of Terror*. Washington, D.C.: The World Peace Foundation & Brookings Institution Press.
- Rotstayn, Leon D. – Lohmann, Ulrike (2002): Tropical Rainfall Trends and the Indirect Aerosol Effect. *Journal of Climate*, 15(15). 2103–2116.
- Rustow, Dankwart (1970): Transition to Democracy: towards a dynamic model. *Comparative Politics*, 2(3), 337–363.
- Sambanis, Nicholas (2001): Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have the Same Causes?: A Theoretical and Empirical Inquiry (Part 1). *Journal of Conflict Resolution*, 45(3), 259–282.
- Schraeder, Peter J. (2020): Politics. In: Schraeder, Peter J. (ed.): *Understanding Contemporary Africa*. 6th edition. Boulder–London: Lynne Rienner Publishers, 67–73.
- Tarrósy, István (2009): Politikai elméletek és módszertanok a mai afrikai problémák megértéséhez. In: Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs: Publikon Kiadó, 13–28.
- Tarrósy, István – Vörös, Zoltán (2024): Instabilitás és állami sérülékenység a Száhel-övezetben. *Nemzet és Biztonság*. [megjelenés alatt]
- UN (2024): UN Population Division, Population Projections. Forrás: <https://population.un.org/wpp/Download/>
- UNDP (2022): Economic Governance in the Sahel. Non-paper. Forrás: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-02/Economic%20Governance%20Non-Paper-min.pdf> [2024.08.24.]
- UNDP (2024): Sahel Human Development Report 2023. UNDP. Forrás: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-02/undp-hdr-sahel-report-eng_web_0_1.pdf [2024.08.24.]
- UNISS (2013): *United Nations Integrated Strategy for the Sahel*. S/2013/354, UNSC, Forrás: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2013_354.pdf [2024.06.24.]
- Varga, Márton (2016): A Száhel-övezet válsága. *Hadtudomány: A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata*, 26, 78–79.
- Varga, Márton (2022): *A Száhel-övezet regionális válsága – déli fenyegetés az Európai Unió számára*. Doktori értekezés. Budapest, NKE Hadtudományi Doktori Iskola.
- Vines, Alex (2013): A Decade of African Peace and Security Architecture. *International Affairs*, 89(1), 89–109.
- World Bank (2022): Country Climate and Development Report, G5 Sahel Region. Forrás: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099150106302237600/pdf/P1773430dc79a10c09f600cf2ac1e0e9f3.pdf?_gl=1*17b1i5r*_gcl_au*MTQ20TEzMzUyMS4xNzI0Mjc3MDcz [2024.08.24.]
- World Bank (2024): World Bank Population Data. World Bank, Forrás: <https://data.worldbank.org/> [2024.08.24.]
- World Factbook (2023): *Country reports*. CIA, Forrás: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries> [2024.06.24.]

A szerzőről

A Pécsi Tudományegyetem BTK
Politikatudományi és Nemzetközi
Tanulmányok Tanszék habilitált
egyetemi docense, a Digitális
Oktatás- és Tanulástámogatás
Központ vezetője.

About the Author

Associate Professor at the Faculty
of Humanities and Social
Sciences of the University of Pécs
and Director of the University of
Pécs Center for Supporting Digital
Teaching and Learning.

@

voros.zoltan@pte.hu

English Abstract

Political Geography of the Sahel

The Sahel region serves as a critical geopolitical zone due to its unique climatic, cultural, and political landscape. In recent years, this semi-arid region has garnered significant attention from international actors, primarily driven by concerns over migration, terrorism, and regional instability. This study examines the complex political geography of the Sahel, focusing on the historical context of colonization and its lasting impacts on state formation and governance. It explores the multifaceted definitions of the Sahel, from geographical to political, and how these definitions influence international policy and intervention. Furthermore, the study delves into the region's socio-economic challenges, exacerbated by a legacy of imperfect decolonization. By analyzing the intersections of history, politics, and international relations, this paper provides a comprehensive overview of the Sahel's ongoing struggles and the global implications of its future trajectory.